

Lengyel András

A „korszerűtlen” Illyés

„Én, aki hangot mindig hangtalanul adtam...”
Illyés Gyula: A költő joga (1945)

1

Amikor 1983-ban Illyés Gyula meghalt, tekintélye magasan állott, s – legalábbis a nyilvánosságban – gyakorlatilag osztatlan volt. Nemcsak irodalmunk egyik jelentős vonulata tekintette „élő klasszikusnak”, de – minden huzakodás ellenére – a „politika” is éppúgy respektálta, mint a közönség: nyitott sírjánál – emlékezhetünk rá – hatalmas tömeg jelent meg. A nekrológokból kiderül, halálával egy kivételes súlyú irodalmi (s nem csak irodalmi) autoritás dőlt ki a magyar irodalomból. Ez az – akkor még – megkérdőjelezhetetlennek látszó tekintély azonban ma már nincs meg. A halál utáni első egy-két évtized, tudjuk, minden író utóéletében kritikus periódus; a mű – az alkotó halálával – védtelenné válik, pusztá szöveg lesz, amely az értelmezés kegyelméből él: a recepció „önkénye” szabadon érvényesül. Ám ez a többnyire csöndben lezajló irodalmi tisztítóútz Illyés esetében összekapcsolódott egy, az irodalmon messze túlterjedő korszakváltással, amely az élet szinte minden területén jelentékeny változásokat hozott, s életműve megítélését is közvetlenül befolyásolta. A ma prioritásai az úgynevezett újkapitalizmus érdekviszonyai szerint képződnek meg, s Illyés e folyamatban nemigen „aktualizálható”; életműve java a tőkeviszonynak való alávetettség elleni érv. Illyés, az *író*, persze, mindezek ellenére ma sem „akárki”, de az érdeklődés életműve iránt ma erősen korlátozott, s – legalábbis a politizáló értelmiség bizonyos csoportjai részéről – jól érzékelhető idegenkedéssel párosul. E változások egyik megragadható oka kétségkívül az irodalmi ízés természetes (s lényegében folyamatosnak tekinthető) átalakulása, amely az olvasók számára „elérhető” életművek közül többnyire – szinte törvényszerűen – csak a legfrissebbeket vagy az aktuális divat erőterében is értelmezhetőket tünteti ki érdeklődéssel. Ez, valljuk meg, az irodalmi félmúlt valamennyi alkotóját sújtja, nem csak Illyést; nehéz ellene bármit is tenni. A másik ok azonban, amely negatívan befolyásolja a recepciót, már speciális, s ez az ok alighanem az az irodalom-közéleti Illyés-szerep, amely – túlterjedvén a szorosabb értelemben vett irodalmiság körén – olyan, politikailag is értelmezhető fejleményekkel szövődött egybe, amelyek ma önmagukban is „problematikusak”; vitathatók, de legalábbis vitatottak. Az Illyés-életmű jelentősége így ma – megrendülve sok évtizedes stabilnak látszó pozíciója – ismét nyitott kérdés. Ám ma, az életmű kárára, minden a tisztázás ellen hat: hívei, úgy tetszik, ma is a kései Illyés-szerep esetlegességeit védik, fanyalgó, sőt elutasító ellenfelei ezt a szerepet támadják – az életmű igazi átvilágítása, tüzetes elemzése várat magára.

A korábbi, de mára múlttá lett történeti szituáció igényei szerint lekerekített, sőt már-már érdektelenné csiszolt Illyés-kép védelmezése, mesterséges fönntartása, úgy hiszem, fölösleges és értelmetlen: az ellenérzéseket nem hatálytalanítja, érdeklődést nem kelt. Az életművet temetetlen halottá teszi. Célszerűbbnek látszik tehát más utat választani, s szembenézni az (olykor ki sem mondott, hallgatolagos) vádakkal, az idegenkedés – vélelmezhető – okaival, még akkor is, ha a fölhozható érvek és szempontok egy része esetleg cáfolhatatlannak bizonyul, s negatív irányban korrigálja a hajdani kanonikus pozíciót. Ami marad, úgy hiszem, megtisztulva az életműre ráakódott efemer értelmezések ballasztjától, még mindig elevebb irodalmi utóéletet garantál, mint a mai – már kiüresedőben lévő – kanonikus pozíció mesterséges fönntartása.

Nem protokolláris jellegű „Illyés-év” kell ma, hanem tárgyilagos és tárgyyszerű alapkutatás.

2

Az Illyés-szerep (s következtében maga az életmű) megítélésének is egyik Achilles-sarka, úgy tetszik, az úgynevezett *képviselési* elv kérdése. Képviselet-e az író, a mű bárkit is, önmagán túl? A mai irodalomtudományi *mainstream* a szuverén én, az úgynevezett én-integritás elvesztésének tényével számol, sőt ennek hiányát emeli mértékké. Az a műalkotásban megjelenő *én*, amely ma is „egész”, s mint ilyen értelmezi, írja le és jeleníti meg a környező világot, idegennek, nem valószerűnek, üres fikciónak tetszik e nézőpontból. Az integritását elveszített én pedig legfőljebb a személyes, egyedi *törtétség* élményét fejezheti ki autentikusan, vagy – egyre inkább – a szövegszerűvé alakított világ azaz maga a szöveg kombinatorikáját végezheti – sem önmagát mint egészt, sem a világot mint teljességet nem jelenítheti meg. Minden kísérlet, amely erre irányul(na), eleve illuzórikus és értelmetlen – legalábbis a kimondott, kimondatlan „korszerű” előföltévis szerint. Következésképpen, vélik, a szuverén ének egy másik én vagy én-csoport nevében való megszólalása eleve illuzórikus, öncsaló fejlemény.

Életérzésekkel, korhangulattal, kivált ha mindez reflektálatlanul maradó előföltévisé válik, nehéz, sőt szinte lehetetlen vitázni. Ha valakinek ez a személyes élménye, ha *ezt* érzi valóságosnak, minden ellenkezőt állító érv irreleváns. Egy dolgot azonban nem árt emlékezetbe idézni: ha álláspontunk *történetiségét* valljuk, ahogy ezt a szuverén én elvesztésének fejleményére hivatkoznak teszik, saját pozícióikat (s előföltévisünket) is illő történeti fejleménynek tekinteni. S így minden, előre rögzített értelmezői pozíciót viszonylagosként kell kezelnünk – a magunkét is. Magyarán: az én-integritás kérdése *mozgó* és *nyitott* kérdés; az elvesztését, nemlétét deklaráló saját értelmezői pozícióm semmivel sem magasabb rendű, mint az, amelyet kárhoztatok.

Az én-integritás bonyolult kérdése csakis történeti fejleményként, konkrét szituáció konkrét elemzéseként közelíthető meg. Minden más kísérlet önkényes.

3

Illyés Gyula, tetszik vagy sem, az irodalom *képviselési* funkciójának hangoztatójaként került be kora magyar költészetének élvonalába. *Három öreg* című nevezetes verse szinte emblematikus kifejezése ennek:

*Most ébrednek reá,
mért kellett nekem tanulnom,*

*mért kellett egykor zokogva
idegenbe kiindulnom.*

*Azért kellett talán
dalolni száz holt parasztnak
és tűnődni szántás közben
hogyan egykor én megszólaljak.*

*Tán azért nyelte le
haragját régmúlt időben
egy jobbágy vad ura előtt
hogyan még én se feledhessem.*

*Csattogott az ostor
a jobbágy ajkát harapta,
hogyan az a jaj egykor fényes
hanggal szálljon a magasba.*

*Nemet intek én is
s kiáltok is e világra
és kiáltva és biztatva
nézek egy új pirkadásba.*

*Cselédházak népe,
történelem mostohája,
kerekedj föl a pusztából
egy új nagy honfoglalásra.*

*Itt állok a földön
amely neked ígértetett,
nyögő fa vad vihar előtt
hajladozok, integetek.*

*Repüljetelek szavak,
kiáltások ti emlékek,
zúdulj föl nép, susorogd szét,
hogyan a nevedben beszéltek.*

Az *Új anthológia* („fiatal költők 100 legszebb verse”), amelynek előszava a *Három öreg* kanonizálójává lett, 1932-ben jelent meg a *Nyugat* kiadásában, Babits Mihály összeállításában és előszavával. Nemigen tudatosult még irodalomtörténet-írásunkban, de tény, ez az antológia – részben a kiválogatott versek révén, részben a nagytekintélyű előszó-író megnevező gesztusa révén – a kialakuló népi irodalom magaskultúrai befogadásának, egyben irodalmi kanonizációjának eszköze volt. Babits, egyebek közt, kimondta a befogadás, a megnevezés és a visszaigazolás szavait: „Amint ezeket a *népi költőket* olvasom, mély és primitív magyarság levegője csap meg; de ez a *magyarság* kifejezetten nem nemzeti, hanem *népi* (...). *Elnyomott, szinte tudatalatti, proletár hagyományrétegek föltárása van itt folyamatban*, emlékek kivájása, mint eltemetett kincseké a gyermekkorból s a társadalomnak abból az áldott gyermekkorából, amelynek népélet a neve, *még mindig megvetett és künnrekedt tömegek lelki áramainak bekapcsolása a magyar irodalom nagy áramkörébe*. Ez forradalom, mint ahogy új tömegek betörése és befogadása mindig forradalom, s mintahogy ennek az »új népiességnek« legigazabb képviselői valóságos forradalmárok, a Petőfi-féle típusból, hívő és szabad lelkek, a világítélet álmával szívükben, s apokaliptikus csillagokkal látóhatárukon. Ennek a forradalmiságnak öntudata kicsap soraikból; *az ifjú költő népe reprezentánsának érzi magát, s a hivatottság teljes pátozával szólal meg*” (*Előszó*, 8-9.) Babits itt – a látszat ellenére – nem általában a népiekről beszélt, hanem elsősorban Illyésről s csak Illyés alapján a népiekről, ez az *Előszó* egésze ismeretében ma már nem kétséges. Idézett szavai után ugyanis, mintegy bizonyító illusztrációként, igazolásként ő maga is a *Három öreget* idézte – meglehetősen hosszan.

E ponton úgy vélem, nem árt nyomatékosítani: Babits, aki mint láttuk, e líratörténeti kezdeményt egyenesen „forradalom”-ként értelmezte, az el- és befogadás gesztusával szólt, de pozíciója, amelyből e fejleményeket megítélte, nem politikai, hanem *irodalmi* volt. Szerinte ugyanis itt irodalmunk egy természetes, új fejleményét kell látnunk: „Új nemzedék, másféle élmények és életviszonyok, új módja az érzésnek és látásnak” (*Előszó*, 5.). Más kérdés, hogy az a jellemzés, amelyet adott, s amely az eredeti kontextusban egyáltalán nem negatív, sőt inkább kimondottan pozitív, *ma* szinte vádiratként hat: „az ifjú költő népe *reprezentánsának érzi magát, s a hivatottság pátozával szólal meg*” – ennél súlyosabb irodalmi vád az „irodalomértés mai horizontján” aligha vethető föl. Ám a mai előföltevések mérlegelése gondolatmenetünk e pontján zárójelbe tehető. Ami fontos: mind a *Három öreg*, mind Babits interpretációja a népi irodalom egésze szempontjából alapvető, mondhatnánk paradigmátikus. A „nevedben beszéltek” költői gesztusa, s ennek befogadói visszaigazolása, *in nuce*, a népi irodalom leglényegét mondja ki. S nem kevésbé fontos, hogy Babits interpretációja – érvei logikája és tekintélye súlya következtében – 1932-ben a népi irodalomnak valóságos *irodalmi* be- és elfogadását jelentette. Meghozta egy olyan esztétikai pozícióból, amely mind eredetét, mind legnagyobb esztétikai teljesítményeit tekintve a világnak egy gyökeresen *más* érzékelésére és megítélésére vezethető vissza.

A kérdés csak az, hogy egy, a kortársinál nagyobb távlatból megítélve valójában *mi történt itt?* Valami efemer irodalmi fejleményről van-e szó, amely fölbukkant és mára visszahozhatatlanul elenyészett, vagy valami lényegesebből, amely – közvetlen aktualitása elmúltán is – tartós és érdemi irodalmi alakzatként tölti be történeti (s esztétikai) szerepét?

A választ, jóllehet 1989/90 a posztnépi irodalmi csoportosulás látványos összeomlását, szinte „lenullázódását” hozta meg, ne siessük el.

A kérdéskör tulajdonképpen mérlegelése előtt, úgy vélem, nem árt egy-két további tényre emlékeztetnünk; ezek – látni fogjuk – megkönnyítik a tisztánlátást.

Az egyik tény, amit érdemes szem előtt tartanunk, magában az Illyés-életműben lelhető föl: a *Három öregben* megjelenő magatartás nem egyedi, véletlenszerű fejlemény – a fiatal Illyés költészetében máskor, már jóval a *Három öreg* keletkezése előtt is megjelent ez az alakzat. Az 1928-ban publikált *Nehéz föld* kötet (Illyés első könyve) egyik helyét (26.) érdemes is idézni:

*Zsellérek fia vagyok én, az vagyok, sose szégyenlettem
bennem forr örökre mit emiatt nyeltem.
A visszafojtott hang erjedő melege nyílt abban a csókban
mely életem adta, az ég a szívemben
Igen! Ez a félszeg mosoly az arcomon a vázáttörő cselédleány
kezének ijedt rebbenése
S e pillantás a szolga rossz leselkedése, ki hátulról vágja
urába a kést.
Egy költő szól itten népének nevében! kérdezetlenül bár
De ő tudja, szava a szél alatt hajló kalászos élő
zsinatjából szakadt.
Egy elnyugvó zsellérfalu lelkébe nyújtja kezét és úgy
esküszik halálodra undok
Elnyomatás! – tüze, úgy érzi, a földből futott fel ifjú
szármiasult szívébe.*

A másik tény, amire nem árt emlékeztetnünk, már az Illyés-életművön kívüli fejlemény: az ősök, az elődök ilyen „képviselő” más életművekben, más kortársainál is megjelent. Jelzésként elegendő talán József Attila 1936-ban írott nevezetes versére, az *A Dunánánál* című ódára (JAÖV 2: 286-290) utalni. Ennek egyik „szólama”, ismeretes, éppen az ősök „képviselő”.

*Én úgy vagyok, hogy már száz ezer éve
nézem, amit meglátok hirtelen.
Egy pillanat s kész az idő egésze,
mit száz ezer ős szemléltet velem.*

*Látom, mit ők nem láttak, mert kapáltak
ölték, öleltek, tették, ami kell.
S ők látják azt, az anyagba leszálltak,
mit én nem látok, ha vallani kell.*

*Tudunk egymásról, mint öröm és bánat
Enyém a múlt és övék a jelen.
Verset írok – ők fogják ceruzámat
s én érzem őket és emlékezem.*

A harmadik tény, amire érdemes fölfigyelni, már túlvezet a szorosan vett irodalmon, s a probléma gondolkodástörténeti súlyát jelzi. A „képviselő” elv, vagy legalábbis annak egyik, bennünket közvetlenül érintő változata – Bergson és Freud munkásságában – elméleti tétel alakját is öltötte; s e tételt olyan nagyon különböző alkotók is vallották, mint az alapos Bergson-értőnek számító Babits, a „freudista” (s Freuddal személyes kapcsolatot is tartó) Ignotus, és a Bergson és Freudot a maga teoretikus igényei szerint egységbe hozó, szintetizáló József Attila. E tétel mélyebb gondolkodástörténeti elemzése, sajnos, önmagában is külön tanulmányt igényelne s érdemelné, ami itt s most elvégezhetetlen. Ezért itt csak arra hívom föl a figyelmet, hogy a „jelenné gyülemlő múlt” teorémája nem csak több, egymástól eltérő gondolati út eredményeit összegzi, de igazsága is jól belátható: a tradíció, amelyben az én él, s amely öntudatlanul is áthatja, „megszólal” az én által. Az énben a tradíció (is) „beszél”; a hagyománylánc időben korábbi mozzanatai a hagyománylánc „végén” képviselve vannak. (A „jelenné gyülemlő múlt” teorémájára vonatkozóan, jobb híján, saját tanulmányomra utalhatók: *A modernitás antinómiái. József Attila-tanulmányok* Bp.1996.) A tudatos én és a tudatlanul (is) érvényesülő, „jelenné gyülemlő múlt” viszonya, persze meglehetősen bonyolult, de létező, valóságos viszony. Mert ahogy a tételt a *Magyar Hírlap* 1936. május 10-i számában, *Tallózás Freudhoz* című írásában Ignotus aforisztikus tömörséggel megfogalmazta: „A lélek felrakódott emlék, a test megtestesült lélek, a jelen tovább cselekvő múlt”.

Mindez problémánk szempontjából azért bír rendkívüli fontossággal, mert beláthatóvá teszi, hogy a dolog természete szerint, a személyes életben, az én-ben ható tradíció, bár esetleg a tudat által kontrollálatlanul, de akkor is „él”, ha a tudatos, szuverén én egysége már fölbomlott, megtört.

Az eddig mondottak-idézettek alapján úgy hiszem, már világos, az idézett Illyés-versek esetében nem valami abszolút „idegen” és „távoli” képviselőtől, nem valami teljességgel önkényesen megválasztott magatartásról van szó. A *képviselő* (azaz a költő s a vers) és a *képviselt*, bár – értelemszerűen – nem azonos, valamiképpen szorosan összetartozik, egységet alkot. A kérdés csak az, milyen jellegű ez az összetartozás, s az egység valóságos-e avagy önkényes?

E ponton célszerű föltennünk egy, látszólag naiv kérdést: ki (vagy mi) alkotja, hozza létre a műalkotást? Itt, ha a lényegre

egyszerűsítjük a problémát, két jellegzetes, nyugodtan mondhatjuk, paradigmaticus elképzelés szegül egymással szemben. Az egyik szerint a műalkotást, pl. a verset a költő alkotja, a másik szerint a „szerző halott”, s voltaképpen csak egymással vonatkozásba kerülő szövegek vannak, a szöveg csak mint intertextualitás, mint szövegek összjátéka jelenik – jelenhetik meg.

Ha realisták vagyunk, s függetlenül tudjuk magunkat az elméletek kényszerítő logikájától, empirikus tapasztalataink alapján azt mondhatjuk: a műalkotást, a verset konkrét, fizikailag létező, hús-vér ember, a „költő” hozza létre, hiszen *látjuk* a tevékenysége nyomán papíron megjelenő, ceruzával, tintával vagy géppel írott, s versként azonosítható jeleket. Ez a személyes észlelés, épelméjű ember számára, cáfolhatatlan. S az is cáfolhatatlan, hogy bármennyire emberi adottságunk a „kulturális megelőzöttség” ténye, szöveg és szöveg interakciójában, az intertextualitásban mindig kimutatható a hús-vér ember szerepe; „testetlen”, hordozó nélküli szöveg nincs, elképzelése, tételezése megalapozhatatlan fikció. Ám a „műalkotást az alkotó hozza létre” tétel, bármennyire igaz, sőt tapasztalati evidencia is, önmagában oly mértékben szegényes állítás, hogy önmagában semmire sem megyünk vele; a kérdés kérdés marad. Célszerű tehát az evidencia mögé nézni, s legalább megszórításokkal, a rivális elképzelés javaslatát is akceptálni.

Úgy gondolom, persze, e mérlegelés megint csak egy önálló, külön értekezést igényelne (s érdemelne), amire itt nincs lehetőség. Szempontunkból azonban talán az is elegendő, ha a legfontosabb összefüggéseket rögzítjük. A lényeg megítélésem szerint az, hogy a/ minden műalkotás a „kulturális (sőt: a szociokulturális) megelőzöttség” összefüggésében létezik; mielőtt – akárhogy – létrejön, előzetesen már egy szociokulturális történésbe kapcsolódik bele; b/ a műalkotás soha sem egyetlen ember alkotása, jóllehet a papíron megjelenő szövegjeleket egy, fizikailag is azonosítható ember írja le. A műalkotás létrehozásában valamiképpen a *megelőző* történelem és a jelek rögzítése *utáni* történések egyaránt, bár nem azonos módon szerepet játszanak. A műalkotás így a részleges rögzítettség, vagy – ugyanezt másképpen megfogalmazva – a részleges nyitottság létmódját mutatja.

Az irodalomnak történésként való fölfogása azonban önmagában még nem ad választ alapkérdésünkre, tudniillik arra, hogy milyen jellegű *képviselő* (azaz költő és vers) és *képviselt* összetartozása? Valóságos-e avagy fiktív, szükségszerű-e avagy önkényes?

Közelebb jutunk a válaszhoz, ha számba vesszük az irodalomnak mint történésnek a szereplőit.

József Attila, aki a közhiedelemmel ellentétben gondolkodóként is jelentős, az irodalom alakítójaként – a „jelenné gyülemlő múlt”-on túl – több szereplővel számol: azokkal, *akik olvasnak*, s azokkal, *akik nem olvasnak*. Hogy az olvasóknak szerepe van a műalkotás létmódjában, az újabb irodalomtudományi elméletek maguk is elismerik, sőt hangsúlyozzák. A nem olvasók szerepének fölvetése azonban alighanem originális fölismerés, s szempontunkból alapvető jelentőségű. „Az irodalmat – mondja József Attila – azonban nem csak az olvasók befolyásolják lényegesen, hanem azok is, *akik nem olvasnak*. Az olvasáshoz pénz kell és szabadidő. Amelyik társadalmi osztálynak, rétegnek nincsen pénze és szabadideje az olvasáshoz, az az irodalom alakításában oly módon vesz részt, hogy az ő érzelmeinek, törekvéseinek, gondolatainak kifejezési lehetőségei még nem válnak irodalmi szükségletté – tehát az irodalom mint szükséglet csak olyan érzelmeknek, gondolatoknak, törekvéseknek az összetételeként szerepelhet, amelyek nem az övéi. Így valamely irodalmi korszak megértéséhez föltétlenül szükséges megvizsgálni, hogy milyen társadalmi osztályok és rétegek alkotják a nem olvasók táborát. Irodalom ebben az esetben az olvasók és nem olvasók ellentétében való egység. Természetesen e két ellentétes tábornak egységként való összefüggését is folyamatosnak kell elgondolnunk, mert hiszen megfelelő történelmi átalakuláskor a nem olvasók csoportjaiból olvasók lesznek, akik az olvasóvá levés folyamata alatt egyszerre olvasóknak és nem olvasóknak tekinthetők.” (Internetes kritikai kiadás, 89. sz. töredék.)

Ha fölismerve a nem olvasóknak ezt az irodalmi történésben játszott szerepét, visszatérünk az idézett Illyés-versekhez, s ezzel a szereppel számolva vesszük szemügyre a két verset, könnyű belátni, hogy e versek (s következésképpen személy szerint maga Illyés is) a nem olvasók egyik történetileg konkrét csoportjának a nevében szólal meg, őket „képviselet”. Ez megítélésem szerint önmagában is történeti érdek. E megszólalás ugyanis, lett légyen esetleg bármily gyarló is, *néma*, önmagát nyilvánosan megjeleníteni nem tudó réteg jelentkezéseként értelmezhető. Egy létező, de az intézményrendszer „aszimetriája” miatt „néma” tradíció szólal meg benne. Azaz: valahogy, akárhogy – de megszólal az, ami addig némaságra volt ítélve. Nyugodtan állítható, történeti, s egyben irodalomtörténeti jelentőségű pillanatról van tehát szó. (Az előzményeket, a számottevő előzményeket fölmérni, persze, bár fontos föladat, nem e cikk dolga. Ez megint csak igen messzire s igen sokfelé vezetne.) Ha pedig, a veresszövegek immanens értelmével összhangban, az életrajz s a társadalomtörténet megragadható tényeit is figyelembe vesszük, azt is érzékelnünk kell, hogy itt „képviselet” és „képviselet” viszonya sajátos.

Mi ez a sajátosság? Képviselet és képviselt tradíciójának közössége.

Itt képviselő és képviselt nem csak összetartozik, de – egy kivételes jelentőségű történeti határhelyzetben – ugyanannak a tradíciónak a (részben különböző) mozzanataiként értelmezhetők. Egy leszorított, társadalom alatti társadalom hagyománya él mindkettőben, de az egyik – a zsellér ősök sok-sok generációja – a tradíciót csak önkörökben, mint *példát* tudta továbbadni, a tradíció *verbalizációja* pedig csak élőlészavas rögzítettségként volt lehetséges. A másik, a költő viszont részben maga is benne állt a tradícióban, részben azonban már egy külső, az orális kultúránál hatékonyabb intézményrendszer, az intézményes „magaskultúra” lehetőségeivel rendelkezve, *képviselettel*, „kihangosíthatta” a közös tradíciót.

A „képviselet” tehát ez esetben egyszerre fiktív és reális. Fiktív, mert képviselet, mert képviselő és képviselt soha sem lehet teljességgel azonos, de ez mégsem üres és önkényes fikció, hanem realitás-fragmentumokból, a közös tradíció elemeiből megszerveződő személyes világ, amely a közös tradíció egyéni és személyes aktualizálása.

A tradíció e költői képviseletének emberi s történeti tétje igen nagy. Az emberi tét, egyebek közt, alighanem az volt, amit Sinka István *Zab Mihály vamyudi szélben* című versében így villantott föl: „Neki [tudniillik a versbéli Zab Mihálynak] is az a végzete, / hogy szélben száll el az élete”. Azaz emberi életek, irodalmi megörökítés híján, végleg s visszahozhatatlanul semmivé lesznek; az irodalom, amelyet a magaskultúra intézményrendszere ural, csak más rétegek emberi világát, érzéseit, vágyait stb. örökíti meg. A nyomtalanul elmúlástól való félelem pedig nagyon régi, talán örök emberi érzélem, amely újra s újra kiváltja a jelet hagyni a világban mélyen emberi szándékát. A történeti tét, amely az 1920-as, 30-as évek fordulóján különösen élesen merült föl, nem független az előbbi, mondjuk így, emberi elemtől, de konkrétebb s „materiálisabb” annál. Egy antagonisztikus ellentététől súlyosan terhelt társadalomban ugyanis az „alulélők” anélkül aligha változtathatnak kiszolgáltatott helyzetükön, hogy vágyaik, emberi világukat ne tudnák megjeleníteni – önmaguk számára is, de a többiekkel tudatosítandókként is. (Ezt az összefüggést, egy másik relációban, József Attila Brichta Cézár könyvéről írott kritikájának nevezetes bevezető passzusa mondja ki klasszikus tömörséggel.)

A húszas évek végétől egyre nagyobb számban, egyre határozottabb arcúval föllépő népi mozgalom legnagyobb s legpozitívabb történeti teljesítménye, a máig élő hiedelemmel ellentétben, nem is a „három millió koldus” szociális helyzetének, nyomorának

föltárása, nyilvánosságra hozása volt. Ennél – bármily nagy érdemként kezeljük is – nagyobb eredmény volt, hogy a népi mozgalomban, az első generációs értelmiségiek mellett s az új orientációt kereső régi középosztálybeliekkel szemben, *magának a parasztságnak, mint szociokulturális entitásnak a tagjai is fölléptek*. Ez a Veres Péter, Szabó Pál, Sinka István s mások nevével fémjelezhető, összességében a negyvenes évekre már nem is kis létszámú vonulat, egyes tagjainak minden gyarlósága, sőt bűne ellenére, egy osztály önmaga érdekeinek képviseletéhez való fölnövekedését tanúsította. (A későbbi kudarc külön történet, okai meglehetősen sokrétűek.)

Illyés Gyula, ahogy más vonatkozásban Erdei Ferenc is, e vonulat fegyvertársaként, kedvezőbb egyéni helyzetű előharcosaként *útegyengető* (is) volt. Mint a *Három öreg* s annak Babits Mihály adta kanonizációja mutatja, *legitimálni tudott egy olyan emancipációs törekvést, amelynek addig csak szórványos és elszigetelt, lényegében eleve kudarcra ítélt kísérletei voltak*.

7

A *Három öregnek* és a *Nehéz földből* idézett passzusnak az esztétikai értékét természetesen e versek megalkotottságának módja adja. Erről megint csak hosszan lehetne értekezni, s a *tiszta művészet* követelményei szerint elsősorban erről kellene beszélni. Nehéz volna azonban tagadni, hogy esetünkben az esztétikai érték jelentős részben abból fakad, hogy a „sajátnak” és a „képviseletnek” a megjelenítése szerves egységként történik, s egyúttal mindkét vers láthatóvá teszi saját eredetét és (történeti) meghatározottságát is. Azaz, úgy „képviselet” valamit, hogy e képviselet mint saját legszemélyesebb igénye, legbensőbb készletése artikulálódik.

Ennek megértéséhez – egyáltalán: fölismeréséhez – azonban szükséges egy olyan értelmezői horizont, amely – bár ma ez „korszerűtlen” és zavaró – nem tekinti természetesnek s igazságosnak, hogy egy óriási többség alárendelje emberi vágyait egy privilegizált kisebbség „önkijelölő” igényeinek és érdekeinek.